

SIEGFRIED LENZ

Het oefenterrein

Vertaald uit het Duits door W. Wielek-Berg

Ze hebben hem onder curatele gesteld. Ik weet niet wat dat betekent maar Magda zei dat ze een curator voor hem hebben aangesteld, voor hem, die een miljoen planten en bomen bezit die hij als geen ander tot groei weet te brengen, hier, in de milde Oostzeewinden. Zolang ik kan denken heeft hij ervoor gezorgd dat ik te eten kreeg en hij heeft beslist geweten – misschien zelfs aangemoedigd – dat Magda mij vaak laat in het donker restjes uit de keuken bracht, kapjes brood en plakken worst en kaas tegen de nachthonger. Hij wist alles van mij niet alleen mijn eeuwige honger, en vermoedelijk voelde hij zo veel voor mij dat hij mij eens zijn vriend heeft genoemd, zijn enige vriend: dat was toen hij mij het toezicht op alle messen en scharen toevertrouwde, op de mooie oculair- en entmessen, op de haagscharen en haalmessen. Op de keper beschouwd, Bruno, zei hij toen, ben jij mijn enige vriend. Daarna ging hij zitten in ons oude gereedschapsschuurtje dat hij voor mij heeft laten verbouwen tot huis en van veiligheidssloten heeft laten voorzien, hij ging zitten en keek mij lange tijd nadenkend aan.

Als Magda niet had gezegd dat hij onder curatele was gesteld, zou ik bepaalde veranderingen onverklaarbaar hebben gevonden, maar nu weet ik waar zijn cynische glimlach vandaan komt en een matheid en schuwheid, die ik nooit eerder bij hem heb opgemerkt. Hij betrapte mij toen ik in de avondschemering de jonge naalden uit de sparren trok en uit hun met hars bedekte punten de zoetheid zoog die de honger tot bedaren brengt en zo goed is tegen de jicht. Vroeger zou hij zich opgewonden hebben en rood zijn aangelopen onder zijn ruige stoppelhaar, maar nu glimlachte hij alleen maar diepzinnig en keek neer op zijn hond, verlegen, alsof hij mij niet ter verantwoording durfde roepen. Ach Bruno, zei hij en dat was alles. Ik haastte me naar de nieuwe gereedschapsschuur om nog voor het donker het geribbelde raam schoon te maken en misschien ook nog de snoeiwagen en de ploegen.

Als het donker is ben ik het liefste thuis, dan lig ik op mijn bed of zit in de bruine stoel die de baas mij jaren geleden gegeven heeft, als beloning voor een dienst die ik hem bewezen zou hebben. Het licht doe ik zelden aan, op de twee veiligheidssloten kan ik vertrouwen. De terreinen met jonge aanplant, de eindeloze rijen coniferen en buksbomen liggen dan verlaten, het lijkt alsof alle culturen zich bukken in afwachting van de haakman, die ik zo vaak heb gezien in mijn dromen; het is een kleine man op blote voeten met een haak, die stilletjes door onze aanplant loopt en volgens een plan dat hij alleen kent, de jonge stammen knakt. Meestal wacht ik op het fluiten van de locomotief die ver achter onze boomkwekerij een trein door het heuvelland trekt, naar Sleswijk, en ik neem me dan voor op zekere dag weg te gaan om een stad te leren kennen.

In betere tijden bracht Magda mij broodjes en plakken ham die men uitgedroogd vond; hoewel ik kon zien dat Magda's schaduw zich losmaakte van het grote huis, liet

ik haar zeven keer kloppen en deed pas open als ze voor het raam was gaan staan. Ze vond het fijn om toe te kijken wanneer ik at en ze bewonderde me omdat ik zo gauw met alles klaar was. Hoe vaak heeft ze niet daarna mijn open hand onder het licht getrokken om de lijnen te lezen, maar op een bepaalde plaats zuchtte ze altijd en schudde geërgerd het hoofd omdat daar volgens haar een planetenberg ontbrak en een kruisweg doodliep. Dat, zo zei ze, was reden genoeg om voor me op te passen; toch bleef ze soms bij me tot de ochtend, ze legde haar hand op mijn borst en ademde in mijn hals. Ik weet niet waarom ze altijd weer naar mijn ouders vroeg, ik heb haar toch meer dan eens verteld dat ze na de ondergang van de grote landingspraam op een geel vlot zijn weggedreven, terwijl ik tussen soldaten en paarden zwom tot de oude raderboot, de Stradaune, aan kwam varen.

Magda wist ook niet of ik weg moet nu de baas onder curatele is gesteld; hoewel ze daarginder in het grote huis woont, in de vesting zoals wij het noemen, heeft ze nog niets verontrustends over mij gehoord. Hij, die altijd goed voor mij was, die mij eenmaal zijn enige vriend heeft genoemd, zit nog altijd aan het hoofdeinde van de tafel, drinkt voor elke maaltijd zijn dubbele jenever, die zijn zoon inschenkt, snijdt het vlees, zoals de traditie het wil en voert het woord dat, als het nodig is, maar door één mens wordt tegengesproken, door zijn vrouw Dorothea Zeller. Als Magda maar niet vergeet mij het laatste nieuws uit de vesting te brengen; sinds die Serviër bij ons werkt, Mirko met zijn rode ogen, die altijd de hand op mijn schouder legt als hij met me praat, komt ze nog maar zelden bij mij. Misschien moet ik moed vatten en de baas zelf vragen, hij kan me eerder dan wie ook vertellen of ik weg moet uit Hollenhusen, weg van mijn lievelingsplek, waar de veredelde blauwe dennen staan die ik zelf heb gestekt. We zijn zo goed met elkaar dat het zelfs niet is uitgesloten dat hij me vertelt waarom ze hem onder curatele hebben gesteld – hem, aan wie iedereen hier iets te danken heeft – en wat het allemaal voor hem betekent. Als ik maar in zijn buurt mag blijven.

Ik werk het liefst volgens zijn aanwijzingen; als hij tegen me zegt dat ik onze windhaag moet uitdunnen, dan sjilpt en klapt en zingt mijn gereedschap in de thujastruiken en de haag toont al snel zijn dankbaarheid door zijn dichtheid en snelle groei. Bijna even graag laat ik me aan het werk zetten door Ewaldsen, onze voorman, die zelfs in de zomer rondloopt met gelapte gummilaarzen; hij herhaalt elke zin een paar keer en is altijd weer verbaasd over de hoeveelheid planten die ik heb verpot. Met Joachim, de zoon van de baas, gaat het niet zo goed; als die me zegt wat ik moet doen, dan komt hij telkens onverwachts langs, controleert, kijkt op zijn horloge, taxeert wat ik heb gedaan; meestal gaat hij hoofdschuddend weg in zijn kniebroek met leren stukken. Als hij het voor het zeggen had, zou ik waarschijnlijk niet mogen blijven, en toch heb ik hem zien opgroeien en vaak genoeg de schuld op me genomen van dingen die hij had gedaan. Opgewonden ben ik altijd als de vrouw van de baas me laat roepen; de ene keer moet ik brandhout voor het haardvuur zagen en hakken, de andere keer wil ze dat ik de aardappels in de kelder sorteert; ze blijft er dan altijd bij, niet om toezicht op me te houden maar om mee te werken. Haar lichte gezicht, dat ik onder het werken heimelijk bekijk, bewijst haar onafhankelijkheid. Ik zou er veel voor geven als Ina's kinderen me met rust lieten, maar ze is de dochter van de baas en na het ongeluk is ze bij ons blijven wonen en hoewel ik weet dat het haar jongens zijn die uit hun schuilhoek naar me gooien met klompen aarde of stukken hout of zelfs stenen, help ik hen toch bij het

opzetten van een tent als zij dat vragen, maak de schommel vast of ga naar beneden, naar de Holle, om in het donkere riviertje kikkerdril voor hun aquarium te vangen.

Ik weet nog niet of ik de baas zal aanspreken, misschien was hij die avond toen hij me betrapte op het uitkauwen van de dennennaalden zo zwijgzaam omdat hij het me nog altijd kwalijk neemt dat ik zijn geschenk niet wilde aannemen. Ik ben wel het een en ander van hem gewend, maar zo erg ben ik nog nooit geschrokken. Op een zondag kwam hij bij me, ging zitten, keek me lang aan met zijn ijsblauwe ogen en begon toen herinneringen op te halen aan hoe wij samen dit land maten, dat vele jaren lang, tot het eind van de oorlog, een oefenterrein was; hoe wij door kneed- en vingertesten vaststelden welke mineralen er in de grond zaten; hoe bang we waren dat het ver uit het oosten meegenomen zaad niet zou ontkiemen. En plotseling haalde hij zijn zakhorloge tevoorschijn en schoof het met open deksel naar mij toe en toen ik aarzelde of ik het gouden horloge wel zou aanraken zei hij: Nu heb je iets wat je aan ons begin herinnert, maar ik durfde nog steeds het horloge niet te pakken want in het deksel was iets gegraveerd. Hoe hij ook knikte en aandrong, ik raakte het horloge niet aan, omdat ik daarmee direct zou zijn opgevallen of direct verdenking zou hebben gewekt, en als ik iets wil vermijden dan is het wel opvallen. Ik wees star naar de graving tot hij die eindelijk las, hij leek alleen een beetje verbaasd, hij drukte het deksel dicht en ging zonder een woord weg.

Ik ken er wel een die me eerlijk zou zeggen waar ik aan toe ben en als hij hier zou zijn, zou ik hem met vreugde opzoeken omdat hij altijd goed voor me is geweest, omdat hij gezegd heeft dat ik naar hem toe moet gaan als er iets is wat mij dwarszit – maar Max, onze kroeskop, is weg, de oudste zoon van de baas is in de stad en spreekt daar tot duizend studenten en als ik hem zou schrijven zou ik hem met die brief alleen maar belasten. Magda zei dat in de kranten die in de vesting rondslingeren soms zijn foto staat. Soberder dan hij heeft niemand hier gewoond, maar hij wilde het zo, alleen een stoel, een bed en een tafel; de stenen en de planken, waarvan hij zijn boekenplanken maakte, heb ik voor hem uit Hollenhusen gehaald. Hij komt niet vaak meer, niet eens op alle grote feesten, maar als hij zijn bezoek heeft aangekondigd ga ik al vroeg naar ons verlaten station om hem op te halen en zijn spullen te dragen en naast hem te lopen en met hem te praten; dat alleen al is genoeg. Als ik me vergis en hem met zijn titel aanspreek, wijst hij mij lachend terecht en herinnert mij eraan hoeveel verleden wij delen – hij zei zelfs: welk een rijkdom aan verleden wij delen – en ook al vermijd ik het hem direct aan te spreken, in gedachten noem ik hem Max, zoals hij het wil.

Omdat niemand verwacht had dat ze de baas onder curatele zouden kunnen stellen, heb ik ook geen lijst gemaakt van de schuilplaatsen waar ik bewaar wat niemand iets aangaat en wat me eens moet helpen onafhankelijk te worden en alles waaraan ik waarde hecht opnieuw te beleven. Maar het geld, of liever het deel van het geld dat zij mij uitbetalen, heb ik hierachter bij de jeneverbes begraven; daar ligt het veilig omdat ze maar eenmaal in de twee winters daar rondstampen als ze met de roskam de vruchten oogsten, uitkammen. Wat ik uit de grond heb gehaald, alle dingen die ik gevonden heb en die aan generaties soldaten herinneren, die heb ik over minstens drie schuilplaatsen verdeeld, de patronen en hulzen en splinters liggen op de rand van de kuil waar we vroeger het zand voor het kiemen uithaalden, de metalen knopen, de munten, de kokardes en de bajonet moeten bij de sierdennen begraven zijn, net als de

handgranaten en de koppelgesp, maar de twee fluitjes aan een gevlochten snoer liggen hier onder mijn hoofdkussen. Waar het terrein waar de hoge linden staan eindigt heb ik alles in de grond bewaard wat Max me gegeven heeft en wat Joachim en Ina mij toestopten – toen ik bij hen was. Het zijn bijna allemaal geschenken van het slechte geweten waarmee ze zich probeerden vrij te kopen als ze de schuld van iets op mij hadden geschoven; o, ik weet nog waarvoor ik de mondharmonica heb gekregen en het mes met de kurkentrekker en van Ina het kleine kistje met de kleurpotloden, ik weet het nog en ken de redenen. Als ik gaan moet, zal ik alle schuilplaatsen leeghalen, niets mag achterblijven, want op zekere dag zal ik alles om mij heen leggen en dan wil ik elk ding afzonderlijk in mijn hand nemen, het gewoon maar laten praten en mij herinneren. Voorzichtig, nu moet ik voorzichtig zijn: wat Magda mij heeft toevertrouwd mogen de mensen niet weten, de mensen van Hollenhusen, die nu graag bij ons komen werken – sommigen uit die negorij leven tegenwoordig alleen van de baas, al die knorhanen die hem de eerste jaren met wantrouwen en hun bedachtzame spot hebben bejegend – en ook de vreemdelingen niet, voor wie de baas een mooi houten huis heeft laten bouwen. Ik zal alles binnenhouden, want het valt te voorzien wat voor geruchten en roddelpraat de ronde zullen doen als die lui uit Hollenhusen het weten, en ook de ontzetting en de angst die zich onder Elef en zijn mannen zal verspreiden vallen te voorzien, want het was de baas zelf die de weg uit hun land naar ons voor hen heeft geëffend. Elef is de enige wie zijn pet voor me afneemt als hij met me praat en als ik hem in de verte zie in zijn uitgezakte broek met nauwe pijpen, omgeven door nog een paar petten en grote hoofddoeken, dan voel ik altijd het verlangen om eens door hem te worden uitgenodigd.

Het liefst zou ik Magda terugroepen en haar laten herhalen wat ze heeft gezegd, want ik kan er maar niet toe komen haar woorden te geloven en me erbij neer te leggen. Talrijk zijn de mogelijkheden voor misverstanden: een verminkte zin, de onnauwkeurigheid waarmee iemand die opgewonden is hoort, een bepaalde blik en een zwijgen zonder bedoeling zouden al voldoende zijn voor een misverstand; zo heb ik me zelf ook weleens vergist, meermalen. Ik zal het gewoon niet geloven dat ze de baas onder curatele hebben gesteld en dat zijn curator nu voor hem denkt en ondertekent, want zelfs als zij in Sleswijk een curator voor hem zouden vinden, dan zal die toch niet aan de baas kunnen tippen want die heeft meer in zijn pink dan alle curatoren tezamen in hun handen. Niemand weet beter dan ik dat hij alleen maar een blad, een tak in zijn hand hoeft te nemen om alles te doorgronden, niemand kent zoals hij de geheimen van bomen en planten.

De curator zou eens eenmaal met de baas door onze culturen moeten wandelen, hij zou met hem over de terreinen moeten lopen zoals ik en luisteren naar de baas, die wel praten wil en hem onthult dat alles wat groeit zijn eigen voorbestemde vijand heeft, de ander, die speciaal voor hem is gemaakt, die wacht en toeslaat en dan zorgt voor het sterven, eerst kon ik het bijna niet geloven maar de baas bewees me dat elke, maar dan ook elke plantensoort zijn oereigen, intieme vijand heeft en omdat we bij de dennen waren zei hij: Neem bijvoorbeeld de dennen eens, Bruno, en toen begon hij over de dennenknoprups, de dennenboktor, de dennenspintrups, onverzadigbare rupsen die in harscocons leven en jonge loten en knoppen aanvallen. Hij noemde al het ongedierte dat alleen de dennen aanvalt, van de dennentakluis tot de dennenblad-

wesp, hij kent alle vijanden van de dennen, maar hij weet evengoed wat de loofbomen bedreigt, elk soort, elke. Waar wij ook kwamen bij onze gezamenlijke wandeling over het terrein en waarop ik ook – soms om hem te toetsen – wees: de intiemste vijand van elke soort wist hij onmiddellijk te noemen en terwijl mijn hoofd gonsde van de namen die hij noemde, kwam hij telkens met nieuwe aan, de eikengalwesp bijvoorbeeld en de vliermot. Minstens honderd namen noemde hij, ze regenden op me neer, ringelrups, populierboktor en eikenbladroller en omdat ik ten slotte alleen nog maar probeerde de namen te onthouden drong het niet meer tot me door voor welke beschadigingen die beesten verantwoordelijk waren, wat zij inspinnen of doen verwelken of tot een skelet afvreten.

Dat zou me erg interesseren: hoe lang een curator nog curator zou willen zijn na een wandeling met de baas, na een gesprek over intieme, dodelijke vijandschap, dat zou me interesseren.

Ik moet de grendel dichtschuiven, hoewel ik kan rekenen op de twee veiligheidsslotten is het toch beter vandaag ook nog de ijzeren grendel dicht te schuiven, want de sporen, die als altijd komen van het terrein waar de berken staan, gaan tot mijn raam. Sporen van blote voeten, wier herkomst niemand kan ontraadselen en wier doel niemand kan bepalen. Ze beginnen plotseling en eindigen plotseling, net alsof degene die ze achterliet aan een touw naar beneden is gekomen en, als hij de tijd gekomen achtte, ook weer aan een touw omhoog is getrokken, hoog in de lucht. Hoe vaak ik die sporen ook gevolgd ben, ten slotte wist ik alleen dat degene die de sporen achterliet geen grote ten had aan zijn rechtervoet, de afdruk van de hiel is veel duidelijker en scherper.

Ik heb de baas niet verteld dat de sporen vaak van mijn raam naar de vesting liepen, dat zag ik als het zachtjes had geregend maar ook als de dauw zich legde over het zomerstof op het terras, de sporen leidden altijd over de grasheuvel langs de rozenperken naar de drie lindes, waar je in de kamers kunt kijken van Ina en de kinderen. Zelfs als ik de baas de sporen kon laten zien zou hij toch alleen maar zeggen wat hij altijd zegt: Je denkt te veel, Bruno en die gedachten brengen je niets dan onrust. En ik ken hem goed genoeg om te weten dat hij me vriendelijk met een wissende beweging over mijn hoofd zou strijken, alsof hij daarmee mijn gedachten kon sussen en mij van mijn onrust genezen.

Het was niet het gefluit van de locomotief dat de zaadkraaien in hun slaap heeft gestoord, het moet iets anders zijn geweest dat ze in hun oude verformfaaide dennen bij de spoordijk heeft opgeschrikt; waarschuwend vlogen ze van hun liefdeloze nesten op en nu cirkelen ze boven de culturen, boven het magazijn en de nieuwe gereedschapschuur, ze breiden hun cirkels uit tot de vesting, waar nog steeds licht brandt, waar de hele familie waarschijnlijk om een tafel zit te beraadslagen hoe dat nu verder moet, met het kleine, met het grote, meer dan schimmige bewegingen zie ik niet, maar ik stel me voor hoe ze papieren doorgeven en zich allemaal over een document buigen en het net zo lang bestuderen en uitleggen tot ze tevreden zijn, tot hun blikken elkaar vinden en ze elkaar opgelucht toeknikken, misschien over degene heen over wie het allemaal gaat en die stil tussen hen in zit, stil en bereidwillig.

Hij zal me niet laten weggaan, zelfs als zijn zoon Joachim het wil, hij zal erop wijzen dat ik hem vanaf de eerste dag heb geholpen het land in bezit te nemen en te bewerken en te veranderen en dat wij samen de heuvel uitzochten waarop eens het

huis zou staan, zijn vesting. Dat zal hij zich toch nog wel herinneren: we stonden op het oude, geschonden soldatenland en zochten een plaats voor het huis, alles loste op in een schittering, de oefenbunker, de imitatiehuisen en de oefentanks, de stilte klopte, zij klopte en toen liepen wij, zonder een woord gewisseld te hebben, tussen ver uit elkaar staande sparrenbomen door een heuvel op en daar gingen we zitten en aten ons brood. Hier Bruno, zei de baas, hier zullen wij eens onze vesting bouwen, hier blijven we. Voor de grap ging hij op zijn buik liggen en bracht de ijzeren buis, die wij in de bodem staken om grondproeven te nemen, als een geweer aan zijn schouder. Hij richtte hier, hij richtte daar en ten slotte zei hij lachend dat er geen beter schootsveld te vinden was.

Weer hoor ik achter mij die stem, ik ben weer aan het praten, ik sta weer op het punt om naar mezelf te gaan luisteren. Nee, er staat niemand achter me, ik ben hier alleen, ik kan op de veiligheidssloten en de grendel vertrouwen. Ik weet dat die onrust alleen maar van mijn eeuwige honger komt, een stuk rauwe koolraap is al genoeg om me te kalmeren, maar nog beter is roggebrood, gebrokkeld in karnemelk. Het is niet vaak gebeurd dat ik zo verzadigd was als ik altijd zou willen zijn, zelfs als Magda in het donker bij me kwam met veel lekkere restjes werd mijn honger slechts kort gesust, nooit helemaal gestild. Magda heeft me verteld dat de baas de laatste tijd steeds minder eet, soms heeft hij genoeg aan een stuk vlees, soms ook aan twee appels en 's morgens drinkt hij alleen zijn koffie met melk, hij wordt dus vast niet wakker van de honger zoals ik. Ik word elke morgen wakker door kramp in mijn ingewanden, ik voel het zelfs als ik slaap en als ik ben opgestaan ga ik direct met mijn hand over de vensterbank om te voelen of er iets eetbaars ligt, dat leg ik klaar als het maar even mogelijk is. Voor jou, heeft Magda eens gezegd, moet je alles wegstoppen wat je tussen je tanden kunt nemen.

Als de oude Lauritzen nog leefde, onze kromme, eigenzinnige buurman, die de eerste jaren alleen maar verachting voor ons voelde, dan zou ik weten waar ik terecht kon: overal waar hij mij tegenkwam bood hij me aan bij hem te komen, overal – op het station van Hollenhusen, waar ik op Max stond te wachten, bij de eenjarige morellen aan de grote vijver en vaak in het zogenaamde Denenbosje, daar hebben hij en de baas lang oorlog over gevoerd. Wanneer kom je bij mij, Bruno, vroeg hij altijd en als ik mijn schouders ophaalde gromde hij: Daar zul je nog spijt van krijgen, stommeling.

Twee mannen wist hij te bepraten om van de baas weg te gaan en bij hem te komen, mij niet, hoewel hij me werk beloofde waarbij ik niets te maken zou hebben met zijn paarden. Goed, goed, zei hij als ik zei dat ik nooit met paarden zou kunnen werken, dan vinden we wel wat anders voor je, werk is er genoeg. Misschien zou hij goed voor me zijn geweest, ik weet het niet; ik weet alleen dat er iets niet klopte tussen ons, want de bloemen die ik hem bij zijn begrafenis bracht, verwelkten en verdorden al op de korte weg van het kerkhofhek naar zijn graf.

Ik heb de baas niet vaak zo tevreden en voldaan gezien als toen de oude Lauritzen het Denenbosje met alle rechten aan hem overdeed, die donkere, door storm verminke en door vreemden zelden betreden plek. Omdat je daar soms, als de noordenwind woei, het zwakke geklaag van gewonde Deense soldaten kon horen, die zich daar honderd jaar geleden verborgen hadden, ging ik er vaak heen, ik zat dan op een stobbe of lag in het gras en wachtte op het gekreun, het gemjammer. Toen de hond van de baas mij in een kuil opspoorde dacht ik dat er God weet wat zou

gebeuren, maar de baas trok me alleen maar vriendelijk aan mijn mouw en bracht me naar een omgevallen spar. Daar gingen we zitten en dronken wat uit een fles en toen schrok ik een beetje omdat hij me plotseling vroeg of ik tevreden was. Dat had hij me nog nooit gevraagd, hij, aan wie ik alles te danken heb, de eerste redding na de ondergang van het grote landingsvlot en de tweede redding na de schipbreuk van de raderboot Stradaune. Ik keek hem zeker ontgaan aan, want hij schudde lachend het hoofd, leidde mijn blik naar de wildgroei van het Denenbosje en zei: Zie je wel, Bruno, de natuur vergeet nooit dat zij eens wildernis is geweest, we moeten alleen verhinderen dat ze het zich al te vaak herinnert.

En toen praatte hij weer over de onafzienbare aanplantingen in het oosten, die het eigendom van zijn vader waren geweest, over het schrale land aan de rand van de Rominter heide, waarop ze de sterkste naaldbomen kweekten; schrale grond is soms goede grond. Als hij over die tijd vertelde had ik dagenlang naar hem kunnen luisteren, over de winters daar, over de plattegronden voor het planten, over de wolf die hij had geschoten. Soms heb ik het gevoel dat ik toen al bij hem was, hoewel ik heel goed weet dat ik van nog verder weg kom, van de rivier de Memel, die alles geluidloos opzoo, alles wat ik vanaf de oever erin gooide. Wij zaten lang op de omgevallen spar, de baas en ik, en toen hij vond dat hij genoeg had verteld gaf hij me een klap op de rug en toen liepen we naast elkaar door het Denenbosje, dat hem bij een bepaalde gelegenheid toeviel, als verzoeningsgeschenk. Hij was erg blij. Zo nu en dan stootte hij met de teen van zijn schoen moedwillig in de grond. Voor we uit het bosje kwamen liet hij me nog eenmaal iets drinken en toen ik hem de smalle fles teruggaf zei hij: Geloof me, Bruno, wie zekerheid wil moet uitbreiden.

Vandaag zal er wel niemand meer komen om mij nieuws te vertellen, ik kan me gerust uitkleeden, alles klaarmaken voor de nacht. Het groene jack, dat ik van de baas heb gekregen, is met de jaren steeds zwaarder geworden, het lijkt wel of de mouwen nog meer zijn gekrompen en de rand is kaal – toch draag ik het graag, net zo graag als de laarzen van ongelooide leer, die Max met Pasen voor me mee heeft genomen. Eens, toen ik de kraag van het jack op had geslagen – ik stond in de schaduw van de jonge cederbomen – dachten Elefs mannen dat ik de baas was en ze stuurden iemand naar me toe die iets moest vragen; ik begreep niet waarom ze zo'n plezier hadden over hun vergissing. Wat ik in de voering heb genaaid gaat niemand iets aan, de lege schroothuls zal nooit iemand te zien krijgen. Mijn broek: ik weet niet waarom ik meer broeken dan jassen verslijt, ook de donkere, die de vrouw van de baas me gegeven heeft is al weer gerafeld, lubbert rond mijn knieën en is zo dun geworden dat ik er stukken op zal moeten zetten. Sokken gaan nog het beste, omdat ik de hele zomer geen sokken draag.

Dat is Joachim: het schijnsel van zijn zaklantaarn dwaalt over bedden en culturen, rust op de paden, glijdt naar de gebouwen die, sinds hij het voor het zeggen heeft, gesloten moeten worden. Hij is op zijn laatste rondgang, zoals praktisch elke avond. De baas schonk zijn vertrouwen niet aan Max, die altijd terzijde stond, maar aan Joachim, die waarschijnlijk al ontevreden was toen hij geboren werd en die me altijd hoofdschuddend laat staan, alsof er met mij niets te beginnen valt. Zelfs op zo'n dag als vandaag maakt hij zijn ronde: als hij zijn zin kreeg, zou hij ons allemaal hier graag het bevel geven om in te slapen, een zacht bevel want hij is geen man van luide woorden. Soms kijkt hij me zo lang zwijgend aan dat ik heel onzeker word bij het verpotten of

afsnijden, heel bibberig. Gansje noemden ze hem vroeger omdat hij zo tener was en zo'n gevoelige huid had. Hij zal vast blij zijn als ik wegga.

Het heeft geen zin op de slaap te wachten, eerst moet de nachttrein voorbij zijn; pas als ik het fluiten van de locomotief heb gehoord kan ik slapen. Ik slaap het gemakkelijkst in als ik aan de wind in de dennen denk, hoe zacht die daardoorheen gaat, of als ik aan het stille oefenterrein denk waarboven twee buizerds cirkelen in de warme lucht, zonder vleugelslag. Vaak lukt het me niet eens te denken nu ga ik slapen omdat ik al in slaap gevallen ben en misschien al droom dat ik op de bodem van de rivier de Memel lig en hoog boven mij langzame, gedrongen wolken zie, zo vol als aardappelzakken. Het kan niet lang meer duren tot het gefluit van de locomotief komt.

Als onze voorman Ewaldsen ziet dat ik vlug een paar zaadjes in mijn mond steek begint hij te dreigen of hij vertrekt zijn gezicht en wendt zich af. Dat dreigen doet hij voor de grap, want hij is goedmoedig en toegeeflijk als geen ander en hij vertrekt zijn gezicht omdat hij denkt dat de zaden bitter of verrot smaken, sommige ranzig. Hij zegt dat ik een maag heb als een lijster, omdat ik nooit ergens kwade gevolgen van ondervind; er loopt geen schuim uit mijn mondhoeken, mijn pupillen worden niet star en ik rol ook niet over de grond van de kramp. Ik, Bruno, zo zei hij, zou allang gecrepeerd zijn als ik al die hulzen en bolsters had opgeschrokt die jij hebt ingeslikt. Ja het is waar, van sommige zaden word ik duizelig, van andere wordt mijn huid branderig en als ik de vruchtvlieszaden van liguster, taxus en berberis eet, die wij altijd een beetje rot laten worden, sjiirpt en tikt het in mijn hoofd of daar honderd krekels aan het werk zijn. Maar ik ben er nog nooit ziek van geworden. Ik eet graag de zaden van de naaldhoutdennenappels wanneer die nog niet gevleugeld zijn; soms heb ik dan het gevoel dat mijn stem sterker wordt en aanzwelt en dat er steeds meer woorden tot mijn beschikking staan, terwijl ik na het consumeren van spirea en magnolia, waarvan het zaad voor het planten niet droog mag worden, gewoon rustig in een boot schijn voort te glijden, langs bekende oevers. Bruno, Bruno, zegt onze voorman Ewaldsen, doe een beetje kalm aan, er moet ook nog iets overblijven om te zaaien.

Als ik hier bij de zaadbedden sta heb ik de vesting voortdurend in het oog, maar er is nog niemand verschenen, niet op de wegen en niet op het terras, de nevel is al helemaal opgetrokken en in de bovenste vensters glanst de zon. Op een gewone dag zou de baas allang bij ons zijn geweest, dan had hij mij over het hoofd gestreken, had ons iets voorgedaan in het zaadbed, had vast gevraagd naar Ewaldsens zieke vrouw en zou na een paar prijzende woorden voor ons beiden door zijn gelopen, voortgetrokken door de behoefte overal bij te zijn. Maar nu komt hij maar niet. Misschien houdt de curator die ze hem hebben gegeven hem tegen, ik weet het niet.

Onze voorman Ewaldsen keek verbaasd naar me toen ik vroeg waarvoor je een curator nodig hebt, hij dacht eerst na en toen zei hij ook alleen maar: Wat jij allemaal

niet vraagt, Bruno. Maar plotseling had hij toch een antwoord, misschien herinnerde hij zich een bepaald geval uit Hollenhusen, hij zei dat ze voor iemand die geestesgestoord was of drankzuchtig of die bepaalde gebreken had een curator konden aanstellen, maar er moet wel eerst een heleboel gebeurd zijn, zei hij ook nog. Nu ben ik nog radelozer want ik weet zeker dat ze de baas daarvan niet kunnen betichten, die is nog altijd zijn eigen curator, niemand kan aan hem tippen. Als ik onze voorman Ewaldsen zou vertellen wat Magda me heeft gezegd, zou hij denk ik alleen maar een wegwerpde handbeweging maken en doorwerken, hij is al zevenentwintig jaar bij de baas, maar vier jaar korter dan ik en daarom zal hij alleen geloven wat hij uit ervaring weet.

Nee, niemand is langer bij de baas geweest dan ik, niemand heeft het tot eenendertig jaar gebracht. In het begin heb ik nog voor elk jaar een kerf in mijn mooie stok gesneden, die was voor mijn ouders bestemd, ik wilde hen de stok geven op de dag dat ze in Hollenhusen verschenen om mij op te halen, maar ze kwamen niet, het gele vlot hadden ze voor altijd meegenomen. In die tijd, toen ik de jaren nog met kerven telde, huilde ik zo vaak omdat ik dacht dat de tranen mijn ouders zouden helpen mij in Hollenhusen te vinden. Waar ik nu veel moeite voor moet doen kon ik toen wanneer ik maar wilde: ik kon altijd en overal in huilen uitbarsten, niet alleen met droge snikken, maar met tranen die mijn gezicht en handen nat maakten, ik hoefde alleen maar aan de ondergang van het grote landingsvlot te denken, hoe de bom ons raakte en alles dreef, soldaten, burgers en paarden. Ik hoefde alleen maar aan de ogen van de paarden te denken en aan het gele vlot waarop mijn ouders hurkten, dan werden mijn ogen al heet en voelde ik de tranen komen, of ik nu in bed lag of buiten op het land werkte. Als de baas mij bij het huilen betrapte zei hij nooit iets, hij toonde geen neiging om me te troosten, hij keek me alleen maar aan en knikte, niet bemoedigend maar begrijpend. Van hem heb ik niet gehoord dat de paarden mij onder water hebben gedrukt en met hun hoeven getrapt; het zijn goede, meedogenloze zwemmers, ze zwemmen met weggedraaide ogen en ontbloot gebit en hun neusgaten snuiven en blazen voortdurend, terwijl hun hoeven door het water ploegen. Max heeft het me later verteld en van hem weet ik ook dat de baas naar mij dook en mij omhoogtrok en me vasthield tot hij me op een paar drijvende planken kon leggen. En toen bleef hij bij me tot de Stradaune ons opviste; ik was helemaal blauw en groen. Ofschoon Max er niet bij was wist hij alles, in elk geval meer dan ik, hij is de enige die me getroost heeft en als ik op wilde houden met huilen hoefde ik alleen maar aan hem te denken, aan zijn genegenheid, die ik meteen de eerste dag voelde toen hij terugkwam uit de oorlog in een blauw uniform.

Ik draai me niet om, ik buig me nog dieper over het bed, hoewel ik allang het schavende geluid achter mij hoor, het sissende geruis dat door Joachims met leer bezette broek wordt gemaakt. Hij mag best denken dat hij me overvalt, en om mijn verrassing te tonen zal ik straks drie keer op de grond spuwen tegen de schrik. Vermoedelijk is het zijn eerste ronde als nieuwe baas, het zou me niets verbazen als hij tegen mij en onze voorman Ewaldsen zou zeggen dat er iets veranderd is op een belangrijke plaats, tenslotte zijn wij hier de oudsten, de helpers van het eerste uur. Hij ziet er precies zo uit als anders, hij groet kort en vriendelijk zoals altijd, op zijn smalle gezicht staat niets te lezen, geen heimelijk lijden, geen verlegenheid, geen verdriet, niets. Wat kijkt hij me rustig aan, het zal niet lang duren voor ik onzeker word. Mijn moeder verwacht

je, Bruno. Ik knik en hoor mezelf vragen: Is er iets met de baas? Hij blijft staan, kijkt me verwonderd aan en zijn hoofdschudden zegt alleen maar hoe ongepast mijn vraag is, zijn hoofdschudden houdt het antwoord in. Ach Bruno. Ook als hij weggaat is er niets aan hem te merken, hij loopt niet dieper gebogen dan anders, geen toegevoegd gewicht remt zijn schreden, maar ik weet dat het alleen maar zelfbeheersing is, zijn macht over zichzelf gaat zo ver dat hij zijn hand midden in een klap kan laten stoppen, zoals die keer dat ik hem reden gaf mij te slaan: zijn hand was al boven me, ik kromp al ineem, maar op het laatste ogenblik riep hij de klap terug, perste zijn lippen op elkaar en liet mij staan.

Als ik van verre kijk naar het grote huis, dat ze hier altijd de vesting noemen, dan zie ik duidelijk de vroegere commandoheuvel van het oefenterrein; de rozenbedden, de kronkelpaden, de linden zijn plotseling weg, op hun plaats zie ik hard gras en taaie kruiden, omgewoelde aarde vol sporen, die het huis koppig voor zich opeist. Het is het grootste huis in Hollenhusen, de vloeren zijn van geslepen steen, aan de muren hangen geelbruine foto's, er staan veel stoelen en fauteuils in de kamers en in het portaal staat een grote schaal met fruit, die de vrouw van de baas altijd zelf vult.

Nu zal ik verder lopen langs de heg die beschutting moet bieden tegen de wind, daar zien ze me niet direct en als ik achter het magazijn op de hoofdweg kom ben ik er al bijna, dan hebben Ina's kinderen geen tijd meer nog iets te bedenken. Eens hebben ze mij met een brok leem boven mijn oog geraakt, het bloedde een beetje zonder dat ik het merkte, de baas heeft van mij niet gehoord hoe ik dat wondje had opgelopen. Als hij zijn zin had gekregen, was ik ook in de vesting komen wonen, in de gezellige droge kelderwoning die hij speciaal voor mij heeft ontworpen – zelfs een eigen trap heeft hij laten bouwen, die wordt door de rododendron beschaduwed maar ik hield het niet uit, ik ben precies een maand daar beneden gebleven. Ik kon doen wat ik wilde: elke avond als ik naar beneden ging kwam ik mijn ouders tegen, meestal stonden ze al achter het tralievenster en riepen me zacht, klopten eerst tegen de ruit en riepen dan en gaven mij tekens, langzaam, alsof ze uitgeput waren; hun tekens begreep ik niet. Ze droegen sjofele kleren, ze schenen van ver te zijn gekomen, soms vond ik de afdruk van een lichaam op mijn bed, ik moest dan wel aannemen dat een van hen daar had gelegen om uit te rusten, zo nu en dan stond de deur van de kast open. Hoe luid ik ook praatte en riep, ze verstonden mij niet; ze verstonden me gewoon niet, ze gingen teleurgesteld weg in hun afgedragen kleren. Het was een maand van slapeloosheid. De baas was het er meteen mee eens toen ik hem vroeg of ik weer in mijn oude huis naast de kas mocht trekken; hij deed zelfs geen poging om mij tot blijven te bewegen.

Misschien vertelt de vrouw van de baas me wel wat er gebeurd is en waarop ik me moet voorbereiden, ze liet weleens haar ongeduld blijken maar ze was toch goed voor me, ze zorgde dat ik mijn deel kreeg en zei vaak dat ik bij hen hoorde. Ik kan haar lichte gezicht maar niet vergeten, het is zo mooi en regelmatig, ik zou het graag willen aanraken maar dat zal zij nooit te weten komen ook al is ze nog zo slim. Het is moeilijk wensen te verbergen, misschien wel het moeilijkste op de wereld. Voor mijzelf noem ik haar Dorothea. Als ik stilletjes naar haar kijk moet ik er vaak aan denken dat ze me eens heeft gekust, in een winter lang geleden, toen we allemaal nog in de barak woonden, in één vertrek dat we met behulp van een tentzeil en een deken verdeeld hadden. Ik was in een sneeuwstorm van een

rijdende goederentrein gevallen; ik had hem bij de lange bocht achter het oefenterrein opgewacht, was erop gesprongen, had inderhaast een paar enorme brokken steenkool naar beneden gegooid die Max en de baas opraapten, toen gleed ik uit en viel. Ze legden me dicht naast de gietijzeren kachel, er kwam een oude dokter die in de barak ernaast woonde, ik dacht dat ik dood zou gaan. Dorothea zat langer bij me dan een van de anderen, ze droogde mijn gezicht, dat nat was van het zweet, en lachte tegen me, ze bracht me melk, kamillethee, eenmaal een reep chocola, die ik meteen op moest eten. Winternevel hing tussen de barakken, verbleekte de camouflageverf, elke morgen was het raam beslagen met ijsbloemen, bloemen die ik een naam probeerde te geven voor ze door de langzaam aangloeiende warmte wegsmolten. De oude dokter zei nooit een woord tegen mij, hij praatte alleen fluisterend bij de deur met Dorothea en liep daarna met trippelpasjes weg door de gehorige gang, die op sommige plaatsen, vooral bij de ingang, helemaal afgetrapt en versleten was door de laarzen van de soldaten. En toen ik hem op een avond vroeg of ik ging sterven, kneepte hij me alleen maar in de wang en toen hij weg was ging Dorothea op de rand van mijn bed liggen en kustte me op beide ogen. Je mag gauw weer opstaan, Bruno, zei ze, gauw.

Het liefst zou ik meteen twee appels uit de schaal nemen, maar aan de muur kijkt uit een donker glanzende lijst de vader van de baas op me neer, hij schijnt de appels te bewaken, hij schijnt de in- en uitgang te controleren. Wat had ik hem hier graag in Hollenhusen gekend, naar wat ik van hem gehoord heb moet het een zwijgzame, goedaardige man zijn geweest, een eenzellige op zijn akker.

Ze geeft Ina een standje, dat is de stem van Dorothea die haar dochter een standje geeft; ik mag dat niet afluisteren, nu moet ik mij bekend maken, me melden, ook al zou ik misschien iets te weten kunnen komen wat belangrijk voor mij is. Het gaat om een advertentie in de krant, zoveel is zeker, om een bekendmaking die volgens Dorothea iets banaals heeft, een banale inhoud, ik weet niet wat dat banale is, of het waar is of niet waar, over het banale heb ik nog nooit nagedacht.

O daar ben je, Bruno, zegt ze en ze komt me tegemoet, haar gezicht verraadt niets, moeheid misschien, een klein beetje zenuwachtigheid maar niets wat op een belangrijke beslissing zou kunnen duiden. Ina knikt alleen maar tegen me en draait zich daarna om naar het raam, ze laat me haar magere rug zien. Is er wat met je, Bruno? vraagt Dorothea, je ziet er zo moe uit. Ik kan alleen maar het hoofd schudden, het lukt me niet veel te zeggen in haar nabijheid.

Max komt, hij komt met de middagtrein, hij zal, zoals altijd, in zijn vroegere kamer slapen, op het veldbed, maar een paar dagen. Ik weet het allemaal al en ze ziet kennelijk dat ik blij ben over het aangekondigde bezoek want ze zegt: Wij verheugen ons er ook op.

Als Max overeind gaat zitten op zijn veldbed kan hij ver over onze velden kijken tot aan de plek waar vroeger de barakken van de soldaten stonden, acht houten barakken met een geteerd dak en camouflagekleuren, en als hij opstaat en naar het andere raam gaat kan hij het Denenbosje zien en de Grote Vijver. Nu zijn ze weg, de oude dennen waarin de kraaien nestelen zijn er nog, maar de barakken zijn weg en niets herinnert er meer aan dat we daar eens hebben gewoond met duizend anderen die ergens vandaan kwamen en een vertrek in bezit namen en leefden en wachtten.

De baas trok me daar gewoon binnen, hij, die alles hoort, was te weten gekomen dat

Dorothea en Joachim en Ina er al woonden en hij trok me hun kamer binnen alsof ik al bij hen hoorde en hij liet me getuige zijn van de begroeting en het huilen en troosten en alles. Toen zei hij: Ik heb nog iemand voor jullie meegebracht die voorlopig bij ons blijft. Dat zei hij en dat was alles die eerste dag. Ina wist waar ik een strozak kon halen, we droegen hem samen in het donker en toen alles goed was gegaan hebben we met elkaar gegeten en we waren samen blij. De baas wilde tegen de muur slapen, ik sliep tussen hem en Joachim in en Dorothea en Ina sliepen achter het tentdoek en de deken.

Ze hebben Max vast laten komen omdat zijn stem in het beraad niet mag ontbreken, waarschijnlijk hebben ze zelfs zijn hulp nodig, ik kan me voorstellen dat ze nu op hem zijn aangewezen. Hoewel ik altijd bij hem mag komen als er iets is wat me dwarszit wil ik hem niet meteen met mijn vragen lastigvallen en als ik het later doe moet ik oppassen dat ik Magda niet verraad. Als je me verraadt, Bruno, zei Magda, dan heb ik spijt van elke snee brood die ik je gebracht heb.

Misschien nodigt Max me uit om met hem mee te gaan, zoals zo vaak, steeds langs de Holle, tot de linde waar recht werd gesproken en de twee hunebedden, ik weet niet hoe vaak ik naast hem op de stenen zat en naar hem luisterde. Daar kon ik hem vragen stellen, voor de vermolmdde, uitgeholde linde waar ze me eens aan vastgebonden hebben met touwen, kruisgewijs, stijf vastgebonden, en toch hield ik het een hele nacht uit, zonder om hulp te roepen, zonder een naam te verraden. Daar zou ik het hem kunnen vragen omdat dat de oude plek is waar hij mij ook talloze vragen heeft gesteld, naar mijn vroegste herinneringen bijvoorbeeld, naar mijn wensen en teleurstellingen en naar het zogenaamde doel waardoor ik mij laat leiden.

Zulke dingen heeft Joachim me nooit gevraagd, die wilde in het begin alleen maar horen wat zijn vader allemaal had gewaagd om mij te redden, eerst bij de ondergang van het grote landingsvlot en daarna, toen de goedmoedige Stradaune, die ons aan boord had genomen, in de ochtendschemering op een wrak liep waarbij het voorschip in de volle lengte werd opengesneden, als met een mes opengesneden. Hij viel me haast nooit in de rede, hij luisterde heel opmerkzaam naar mijn woorden, alsof hij voortdurend iets vergeleek en overwoog, en ten slotte zorgde ik ervoor dat ik altijd dezelfde woorden gebruikte. Het ontging me niet hoe opmerkzaam hij keek naar de littekens op mijn wang, die blauwrode littekenkelk onder mijn lekkend oog – zo heeft hij het zelf eens genoemd: lekoog – en hij knikte alleen maar als ik hem vertelde dat zijn vader, de baas, de eerste was die mij had verbonden, nog op de Stradaune, op de oude raderboot die niet voorbestemd was om onder te gaan, die alleen maar vol water liep en op het onbekende wrak vast bleef zitten. Als ik eens iets weglief, dan wist Joachim meteen wat ik weggelaten had en dan zei ik plichtbewust: Ja, ja, dat is waar, en ik stopte in het verhaal, dat de baas mij het laatste stuk door water had gedragen dat tot zijn heupen reikte, nadat de overbezette rubberboot van de Stradaune in de branding was omgeslagen. Ik kon het allemaal van achteren naar voren vertellen en als hij had gewild had ik best kunnen beginnen met de zin die de baas tegen me zei toen hij me op het zand legde en zich over me heen boog: We moeten maar afwachten, jongen, wat er met ons beiden de derde keer gebeurt. Dat zei hij op de laatste dag van de oorlog.

Ik zou niet kunnen slapen op dat veldbed, als ik er een poosje op ga liggen om het te proberen zoemt het al snel in mijn hoofd, zoemt het als onrustige wespen die eruit willen en in mijn armen begint het te kriebelen. Hoe is het mogelijk dat Max hier liggen

en lezen en nadenken kon, dagenlang, in deze kleine kamer. Die goede slaap heeft hij vast van de baas geërfd, die diepe, onbekommerde slaap, die overal komt, zelfs onder de dwergdennen op het oefenterrein. Als ik aan onze tijd in de barak denk, dan zie ik de baas altijd op zijn strozak liggen, opgerold, met zijn gezicht naar de muur, nooit prikkelbaar of boos als er ergens werd getimmerd of gevochten, hij lag daar als na een zachte dood in zijn uniform, waar hij de distinctieven had afgeknipt. Als we hem wakker maakten voor het eten lepelde hij zijn bord leeg, ging tegen de muur liggen en staaarde voor zich uit. Soms, als zijn blik op mij viel, glimlachte hij zwakjes en dan zei hij weleens: Ja, jongen, wij raken elkaar nooit kwijt. Hij nam het Ina niet kwalijk als zij hem kriebelde terwijl hij sliep, hij bromde iets vriendelijks, ook als iemand op hem trapte of iets op hem liet vallen bromde hij vriendelijk. De enige wie rekening hield met zijn slaap was Dorothea, zij deed alles behoedzaam, liep zacht, siste vermanende woorden tegen ons, zij wist dat hij eens voorgoed zou ontwaken – na een rust, die hij toen waarschijnlijk nodig had. Niets werd van tevoren geregeld, wat ons belangrijk leek werd uitgesteld tot de dag waarop hij voorgoed zou ontwaken en toen Joachim mij eens vroeg: Hoe lang denk je nog bij ons te blijven, antwoordde Dorothea: Wacht maar tot vader opgestaan is, dan wordt alles geregeld.

Er is nog tijd genoeg voor de middagtrein komt, het heeft geen zin meer nog iets te beginnen, ik zal door de naaldhoutvelden lopen tot aan de zandgroeve, op de spoordijk klimmen en mijn oor op de rails leggen en dan tussen de rails door naar het station lopen. Ik kan niet vroeg genoeg op het station zijn, zelfs hier in Hollenhusen, waar de treinen slechts zelden stoppen en waar het alleen druk is als wij een grote zending bomen en planten versturen, ben ik graag te vroeg, ik kijk rond, lees de aanplakbiljetten en vraag me af waar de schaarse op hun zondags geklede reizigers heen gaan.

Eens zal ik ook naar de stad reizen, misschien met de middagtrein en misschien zal ik net als Max in de laatste wagon stappen en als we een station binnenlopen het raampje naar beneden draaien en mijn gezicht in de wind van de locomotief houden; dat is mogelijk. Als ik me buk om zijn bagage op te tillen zegt hij natuurlijk weer: Niet zo gauw, Bruno, eerst moet ik zien of je veranderd bent, en hij zal zijn beide handen op mijn schouders leggen en vaststellen, dat ik nog altijd de oude ben. Maar ik zal zien dat hij nog altijd een verborgen verdriet met zich meedraagt, zijn glimlach zal de bitterheid niet helemaal verdringen, de rustige bitterheid die waarschijnlijk komt als iemand zo veel begrijpt als hij. Wie weet hoe het er nu bij ons zou uitzien als hij de hoop van de baas had vervuld, dat de baas eerst hem op het oog had en grote plannen met hem had, kon iedereen zien, dat bleek al op de dag toen Max thuiskwam in zijn blauwe uniform. Weg waren de slaap, de vermoeidheid, de zwaarmoedigheid; de baas, die kortgeleden nog in zijn slaap had gepraat, was voorgoed ontwaakt, hij omhelsde en beklepte Max van blijdschap en herinnerde zich dat hij voor deze gelegenheid een klein busje koffie verstopt had, dat viste hij uit de ritselfende diepte van zijn strozak. Eindelijk, Max, eindelijk, zei de baas tegen hem en Max: Ja, eindelijk, vader, en toen keken zij elkaar hoofdschuddend en ongelovig en gelukkig aan. En later stond hij midden in een verhaal op en kwam aanslepen met zijn plunjezak waaruit hij allerlei gevoerde etuis haalde, in elk etui zaten zes zilveren vruchtenmessen, mooie messen met een breed, gebogen lemmet. Iedereen kreeg een van de etuis die hij uit de oorlog

had meegenomen, uit de officiersmess, waar hij steward was geweest en ze hem gecommandeerd hadden.

Ik hoop dat de piramide van appels niet instort als ik er in het voorbijgaan een paar pak. Dorothea heeft wel gezegd dat ik uit alle fruitschalen mocht nemen die in de vesting staan, maar ze weet niet hoe vaak ik me er al van heb bediend. Dorothea praat zacht en indringend tegen Ina, die in een leren leunstoel zit te huilen, ik zeg niets, ik ga gewoon weg en als ze me horen zullen ze wel denken dat ik het was die voorbij liep.

In onze barakkentijd heeft Ina me eens laten zien hoe je pijn verdraagt: ze stak een stopnaald – een grote, die je gebruikt voor het naaien van zakken – in haar hand, in de handpalm, heel langzaam duwde ze de naald erin en ik keek naar haar magere, waakzame gezicht en moest bevestigen dat ze geen traan had gelaten. Meestal was ze toen aardig tegen me, hoe vaak schoof ze me niet heimelijk iets toe wat zij niet eten wilde of kon; we zaten naast elkaar aan tafel en zodra ze een aangebeten snee brood quasi toevallig op haar schoot legde wist ik al dat die voor mij was bestemd. Maar ze heeft me ook bedroefd gemaakt, vooral op een zondag in de winter toen ik haar op haar zelfgemaakte slee door de glinsterende sneeuw trok en wij, toen we terugkwamen van het besneeuwde Denenbosje, haar twee vriendinnen tegenkwamen. De vriendinnen vroegen haar wie ik was en Ina noemde me haar nieuwe paard, haar paard Bruno, dat alle gangen kende, om het te bewijzen nodigde ze haar vriendinnen uit om op de slee te gaan zitten en hoewel ik moe was en mijn schouder pijn deed trok ik hen door de sneeuw, draafde, zoals Ina het wilde, maakte kleine galopsprongetjes, trok en snoof, het ging zwaar tegen de heuvel op, van de heuvel af sloeg de slee met kracht tegen mijn knieholtes, alles voor haar plezier. Ina beweert dat ik later, toen we alleen waren, geprobeerd heb haar te wurgen, dat zou onder de oude dennen geweest moeten zijn, waar wij ons op haar wens met sneeuw ‘inzeepden’, maar daar weet ik niets van, dat moet ze verzonnen hebben. Thuis heeft ze het in elk geval verteld; ik lag op mijn stozak en hoorde het fluisterende gesprek, ondanks mijn uitputting kon ik niet in slaap komen en ik hoorde hoe Dorothea haar kalmeerde en de baas haar behoedzame verwijten maakte en zei dat ze voorzichtig met mij moest zijn en mij moest sparen.

Het is mogelijk dat hij nu voor het raam staat en ziet hoe ik over de hoofdweg loop, ik wil niet omkijken hoewel ik graag naar hem zou willen wuiven, ja, hij kijkt beslist want mijn benen verstijven, mijn hand begint te trekken en mijn huid wordt ruw alsof ik kippenvel krijg. Ik kan me voorstellen dat hij zich heeft opgesloten om rustig na te denken, over zichzelf en ons allemaal, maar vooral over dat wat men hem heeft aangedaan. Misschien herinnert hij zich ook hoe wij samen over het land liepen, over dit fijngemalen soldatenland, hij voorop met de hamer en een ijzeren buis als surrogaat voor een echte aardboor en ik achter hem aan met de zak, waarin de blikken dozen rammelden.

Nadat hij voorgoed was ontwaakt werd hij elke dag naar het verlaten oefenterrein getrokken, hij liep eromheen, hij zwierf door struiken en dwergdennen, ik zag hem lange tijd alleen op de heuvel zitten, vond hem terwijl hij heel oude tanksporen controleerde, zag van ver hoe hij gebarsten stukken oud roest verzamelde, toen al volgens plan, met ons praatte hij niet over zijn dagelijkse tochten, hij zou het vast wel fijn hebben gevonden als Max met hem mee was gegaan, telkens als hij wegging vroeg hij of hij niet mee wilde gaan, vaak verzocht hij hem erom, maar Max moest altijd werken, Max

zei dat het hem speet en bleef zitten voor zijn zelfgemaakte schrijfplank, die hij op het raamkozijn legde en met een lat steunde. Ik weet niet waarom hij Joachim nooit vroeg om met hem mee te gaan want je kon aan hem zien dat hij graag iemand meenam, hij had veel opgekropt maar misschien verwachtte hij niet veel van Joachim, omdat die zo tener was met stijve benen als een veulen. Daarom ging hij eerst alleen, zonder te weten dat ik hem weleens volgde en in het oog hield, totdat hij me op zekere dag in de bazelstruiken betrapte. Toen hij me bij mijn benen uit de struiken trok was ik bang dat hij mij zou slaan, maar de baas heeft me nooit geslagen, al die jaren niet, toen lachte hij alleen maar triomfantelijk en zei: Weet je, Bruno, je moet ook van achteren dekking hebben. En de volgende morgen was ik het die hij vroeg met hem mee te gaan.

Ik was gelukkig, ik droeg graag de zak met de blikken dozen, en zou ook de hamer en de ijzeren buis hebben gedragen als hij me dat had toegestaan. Met hem was er overal iets te zien, hij wees me zeldzame vogels en een hazelworm, eens zelfs twee spelende dassen, hij hoefde alleen maar op een bepaalde manier te blijven staan, dan wist ik dat er iets te zien was. Het verbaasde me ten slotte ook niet meer dat hij alle namen kende en overal iets uit opmaakte, uit de kleur van de grashalmen, uit de kleur van de aarde. Hij sloeg de ijzeren buis een meter diep in de grond, bewoog hem heen en weer tot hij los was, trok hem er voorzichtig uit, met de diverse aardlagen die erin zaten, ik duwde ze voorzichtig met een stokje in zijn hand, hij wreef de kleine grondmonsters, kneedde ze, deed ze in de blikken dozen en had over alle monsters iets te zeggen.

Eens wilde hij dat ik net zo deed als hij, ik moest mijn ogen dichtdoen en hij legde allerlei grondmonsters in mijn hand, kleverige, korrelige, droge, ruwe en vette, maar het lukte mij niet om de grond te noemen waar ze bij hoorden, alleen de zandgrond, die raadde ik. Het meeste plezier had hij in de strook zwartgrijze aarde, als hij een boom zou zijn, zei hij, en een plaats mocht uitzoeken om te groeien, dan zou hij niet in gele of bruine maar in zwartgrijze aarde willen staan, want die grond was het beste geventileerd en bij droogte kon het water gemakkelijker opstijgen en als het lang regende kon het restwater eerder wegsijpelen.

We onderzochten het hele oefenterrein, sloegen de ijzeren buis in de bodem waar vroeger verdedigingsnesten waren geweest, namen grondmonsters in de loopgraaf, waar de soldaten zich misschien verzamelden voor een verrassingsaanval en wat hij nog meer wilde weten liet de baas zich vertellen door de plantensoorten, door de gouddistels, door de kroparen en, waar de grond afliep naar het riviertje de Holle, door het moeraswalstro. En op zekere dag – wij zaten in de schaduw van de verzakte oefentank ons brood te eten – zei hij tegen mij: Wij zullen iets van dit land maken, de rapporten zijn gunstig, ja, Bruno, we zullen iets maken van dit soldatenland. Hij dacht nog even na, toen gingen we vlug naar huis en onderweg praatten we niet meer.

Nu doe ik net alsof ik Mirko niet zie op zijn nieuwe stalmeststrooier, hij fluit, maar ik heb het niet gehoord. Hij wilde me toch alleen maar laten zien hoe wendbaar die machine is tussen de velden en hoe gemakkelijk hij hem beheerst en daarmee wil hij mij alleen maar inprenten dat ik geen machine mag bedienen, geen meststrooier en geen rooimachine. Uit zijn fles zal ik nooit meer drinken omdat je daarna altijd neervalt, maar straks ga ik naast hem zitten als hij vertelt over zijn dorp, over de bergen en de dansen en het piefpap van de jagers in de herfstwouden. Misschien gaat Magda zo vaak naar hem toe omdat ze ook graag naar hem luistert als hij over zijn dorp vertelt.